

SAS NO. 82'YE GÖRE HİLE RİSKİNİ DEĞERLEME SÜRECİNDE HİLE RİSKİ FAKTÖRLERİ ve HİLE RİSKİ FAKTÖRLERİYLE İLGİLİ OLARAK TÜRKİYE'DEKİ DURUM

ALPARSLAN YAŞAR (*)

1 - GİRİŞ

Günümüzde gerek ulusal gerekse uluslararası alanda son yıllarda işletmelerin finansal açıdan yapmış oldukları hileler, bağımsız denetçilerin yanlış görüş bildirme riskini arttırmakta ve işletme ile ilgili tarafları büyük zararlara uğratmaktadır. Hileler işletmeler için her zaman sorun olmakla birlikte, teknolojiye hızlı gelişim ve değişim bu duruma fırsat verebilmekte ve yapılan çeşitli hileler dolayısıyla yatırımcılar, borç verenler, çalışanlar, satıcılar, devlet zarar görmektedir ve bu nedenle de kaynak dağılımı olumsuz etkilenmektedir.

İşte, yukarıda belirtilen riskleri önlemek için hile ile ilgili olarak ilk önce ASB (Denetim Standartları Kurulu) tarafından 1988'de SAS No.53 "Denetçinin Hataları ve Yanlışlıkları Belirleme ve Raporlama Sorumluluğu" denetim standardı; ardından 1997'de SAS No.82 "Finansal Tabloların Denetiminde Hilenin Dikkate Alınması" denetim standardı ve daha sonra 2002 yılında SAS

No.82'nin devamı niteliğinde ve yeniden gözden geçirilmiş şekli olarak SAS No.99 "Finansal Tabloların Denetiminde Hilenin Dikkate Alınması" denetim standardı yayınlanmıştır. Daha sonraki tarihlerde ise, Mart 2006'da Denetim Standartları Kurulu (ASB) tarafından finansal tabloların denetiminde risk değerlemesi ile ilgili olarak 8 adet tebliğ (SAS No. 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111) yayımlanmıştır.

SAS No.82'de hileler konusu ele alınmış, yapılan hilelerin ne şekilde olduğuna ilişkin açıklamalar yapılmış, ilk kez hile riski değerlemesi kavramından söz edilmiş ve denetçinin hile riskini nasıl belirleyip değerleyeceğini ve risk faktörlerinin neler olduğu üzerinde durulmuştur. 1997 yılına kadar işletmelerin finansal tablolarının denetiminde yalnızca hata ve düzensizliklerden sorumlu olan denetçiler, SAS No.82 ile finansal tablolarda hilelerin neden olduğu yanıltıcı beyanların ortaya çıkarılması ve raporlanması bir başka ifadeyle hile denetimi konusunda ilk kez sorumlulukları açıklanmaya çalışılmıştır. Fakat denetçilerin hile denetimi konusundaki sorumluluklarını genişletmemektedir.

(*) Vergi Denetmeni

SAS No.99'da ise SAS No.82 daha kapsamlı bir hale getirilmiş ve çalışanları hile yapmaya yönelten nedenler üzerinde daha açık bir şekilde durulmuştur.

Uluslararası Muhasebe Uzmanları Faderasyonu (IFAC-International Federation of Accountant) tarafından çıkarılan uluslararası denetim standartlarından ISA 240 (International Standart on Auditing) (Finansal Tabloların Denetiminde Hata ve Hileleri Dikkate Almada Denetçinin Sorumluluğu) no.lu standartta hileler konusunda denetçinin, işletme yönetiminin sorumlulukları ile hileli ve hatalı işlemlerin raporlanması üzerinde durulmuştur.

Ülkemizde ise; Türkiye'de, finansal raporlama ile ilgili hile riski faktörleri 12.06.2006 tarihli ve Seri: X No:22 sayılı "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ ile yapılan düzenleme ile gerek SAS 82 ve SAS 99, gerekse de ISA 240 ile uyum sağlama kapsamında düzenlemenin yapıldığı görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, hile riskini değerlendirme sürecinin birinci ve en önemli aşamasını teşkil eden hile riski faktörlerinin varlığının dikkate alınmasında hile riski faktörlerinin neler olduğunu SAS No.82 çerçevesinde ve ülkemizde yayınlanan 12.06.2006 tarih ve Seri X No: 22 sayılı "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ" kapsamında ortaya koymaktır.

1.1- Hile Riski Kavramı

Hile riski; gerek varlıkların suistimal edilmesi gerekse hileli finansal raporlama ile ortaya çıkan risktir. SAS No. 82'de hile riskinin denetim riskinin bir parçası olduğu belirtilmekte, finansal ra-

porlamada ve varlıkların suistimali ile ilgili hile riskinin belirlenmesini ve bu belirleme ile denetimin planlanması ve programlanması irdelenmektedir.

Amerikan Denetim Standartları Kurulu denetim riskini; "Finansal tablolarda yer alan önemli hata ve düzensizlikleri meydana çıkarmadaki başarısızlık" şeklinde tanımlamıştır. Denetim riskini meydana getiren 3 unsur bulunmaktadır.¹ Bunlar; doğal risk (asıl risk) (inherent risk), kontrol riski ve ortaya çıkartma riski (detection risk)'dir.

Doğal risk, denetlenen işletmenin finansal tablolarında önemli hataların bulunması riskidir. Finansal tabloların denetiminden bağımsız olarak oluşan doğal riskin gerçek düzeyi, denetçi tarafından değiştirilememektedir. Denetçi, doğal risk için uygun bir düzey belirleme çalışmasına girmektense doğal riski en üst düzeyde kabul etmektedir.

Kontrol riski; firmanın iç kontrol yapısına rağmen bulunup ortaya çıkartılamayan, önlenemeyen, finansal tablolara ilişkin hata ve hilelerin fark edilmeme, engellenememe riskidir.

Ortaya çıkarma riski, finansal tablolarda yer alan önemli bir hatayı bulmada başarısız olunması riskidir. Bir başka ifade ile Denetçinin denetim esnasında hataları bulma ve ortaya çıkartmada yetersiz kalmasıdır. Ortaya çıkarma riskini, doğal risk ve kontrol riskinden ayıran en önemli özellik, kontrol riski ve doğal riskin finansal tablolarda yer almasına rağmen, ortaya çıkarma riskinin denetçinin uygulamasıyla ve denetim prosedürleri ile ilgili olmasıdır.

¹ SİPAHİ, Barış, "SAS 82 Çerçevesinde Muhasebe Denetiminde Hile Riskini Ortaya Çıkaran Faktörler, **Mali Çözüm**, Sayı:67, Nisan-Mayıs-Haziran 2004, sf:115

AICPA tarafından çıkarılan hem SAS No.82 hem de devamı niteliğindeki SAS No.99'da, bağımsız denetçilerin günümüzde hilenin neden olduğu olumsuz etkileri tam olarak kavrayıp, hile riskini çalışmalarında dikkate almaları ve hileye özel bir önem verilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır.²

2- SAS NO.82'YE GÖRE HİLE RİSKİ DEĞERLEMESİ SÜRECİNDE HİLE RİSKİ FAKTÖRLERİ

2.1- SAS No. 82'ye Göre Hile Riski Değerlemesi Kavramı ve Hile Riski Değerlemesinin Amacı

Denetim Standartları Kurulu (ASB) 1972'de kurulduğunda SAS No.1 çıkarıldı ve burada, bağımsız denetçinin incelemesinin amacının hilenin ortaya çıkarılmasının olmadığı şeklindeki sorumluluğun kabul edilmemesi görüşü belirtilmekteydi. 1977 yılında, SAS No.1'e eleştirileri gidermek amacıyla SAS No. 16 çıkartılmış fakat denetçilerin sorumluluğunda bir artış sağlanamamıştı. 1988 yılına gelindiğinde, SAS No.53 "Denetim Hataları ve Yanlışlıkları(Usulsüzlükleri) Belirleme ve Raporlama Sorumluluğu" çıkartılarak, denetçinin sorumluluğu arttırılmakla birlikte, bu sorumluluk artışının denetçiye verebileceği zararlara karşı denetçiye korumaktaydı. Nihayet 1996 yılında ABD'de Denetim Standartları Kurulu

(Auditing Standards Board), hileli işlemlere yönelik yeni bir denetim standardı önerisinde bulunmuş ve 1997'de SAS No.82 "Finansal Tabloların Denetiminde Hilenin Dikkate Alınması" denetim standardı yayınlanmıştır. 2002 yılında ise SAS No.82'nin daha kapsamlısı olan SAS No.99 yürürlüğe girmiştir.³

SAS No.82'den önceki standartlarda düzgün olmayan işlemler (irregularities) kavramı kullanılırken, bu standartta hile (fraud) kavramı kullanılmış ve Hile Riski Değerlemesi kavramı ilk kez SAS No.82 ile literatüre girmiştir.⁴

Bu çerçevede, Hile Riskini Değerleme; denetçinin mesleki şüphecilik içerisinde risk faktörlerini dikkate almak suretiyle, işletmenin finansal tablolarının hileden kaynaklanan yanıltıcı beyan riskini belirlemesi sürecidir. Hileden kaynaklanan yanıltıcı beyan riskini değerlemek ise risk faktörlerinin bileşimini dikkate alan kümülatif bir süreçtir. Bu süreçte bağımsız denetçinin deneyiminin ve mesleki şüpheciliğinin önemi büyüktür.⁵

Hile riski değerlemesinin amacı, denetim firmasının dava edilme riskini azaltmak, sağlıklı ve etkin bir denetim çalışması yürütmektir. Hile riski değerlemesinin faydalarından birisi de denetim kaynaklarının riske bağlı olarak dağıtılmasını sağlayarak, kaynak israfını önleyip denetimin etkin ve verimli olmasını sağlamaktır.⁶

² AICPA, SAS No.82: **Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit**, (New York, 1997)

³ DURLANIK, S.Sabit, "Hileli İşlemlere Yönelik Bağımsız Denetim Standardı Önerisi", Vergi Dünyası Dergisi, Sayı: 237, Mayıs 2001, sf:59

⁴ DURLANIK, S.Sabit, a.g.e., sf:60

⁵ MUNTER, Paul and THOMAS A.Ratcliffe, "Auditor's Responsibilities for Detecion of Fraud", **The National Public Accountant**, Vol. 43, Issue 7, September 1998, sf:26

⁶ KİRACI, Murat, "Hile Riski Değerlemesinin ve Hileleri Bulmanın Denetimdeki Etkinliğindeki Rolü ve Türkiye'deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma", **Muhasebe ve Denetime Bakış**, Ocak 2005, sf:105

2.2- SAS No.82'ye Göre Hile Riskini**Değerleme Süreci**

Hilenin neden olduğu yanıltıcı beyan riskinin belirlenmesi denetim süresince devam eden bir süreçtir. Denetçi, risk faktörlerini hem denetimin planlanması hem de yürütülmesi sırasında tanımlar. Bununla birlikte, hileyi ortaya çıkarmanın belirli bir zamanı yoktur. Hile riskini değerlemede, denetçinin, dikkatini çeken uygun bilgiler geldikçe denetim boyunca tekrarlanması gereken adımlar şunlardır:⁷

- Risk faktörlerinin varlığını dikkate alma
- Risk belirleme
- Risk düzeyine uygun yanıt geliştirme
- Denetim testlerini yapma ve test sonuçlarını değerlendirme
- Belgelendirme ve sonuçları yönetime veya denetim komitesine iletme

Hile riskini değerlendirme süreci ilk olarak denetçinin müşteri işletmedeki risk faktörlerinin varlığının araştırılmasıyla başlamakta olup, bu ilk adımda Denetçi, müşteri işletmede 82 no.lu denetim standartları hakkındaki tebliğde (SAS No.82) belirtilen hileli finansal raporlama ve varlıkların kötüye kullanılmasına ilişkin risk faktörlerinin olup olmadığını araştırmakta, belirlenen risk faktörleri çalışma kâğıdında belgelendirilmektedir. Daha sonra denetçi, belirlenen risk faktörlerine göre, hilenin neden olduğu yanıltıcı beyan riskini belirler. Tabii olarak, süreç burada sona ermemektedir. Çünkü denetçi, belirlediği hile riski düzeyine göre (yüksek, düşük v.b.) bir denetim yanıtı geliştirmek durumunda kalabilir. Hile riski değerine bağlı olarak denetçi, planladığı

denetim prosedürlerini değiştirebilir, ek denetim testleri yapabilir veya ek personel çalıştırabilir. Çünkü denetim süreci içerisinde denetçi hile riskine etki edebilen risk faktörleri bulabilir. Bulunan risk faktörlerinin önemine göre tekrar denetim yanıtı geliştirmesi söz konusu olabilir.

Denetim yanıtının geliştirilmesinden sonra denetçi, denetimin sonunda, toplanan test sonuçlarının ve diğer koşulların yapılan risk belirlemesini etkileyip etkilemediğini dikkate alır.

Son olarak ise, gerçek hile ve hile kuşku belirlenmişse ve risk faktörleri raporlanabilir koşulları gösteriyorsa denetçi bunu yönetime iletmeli, eğer yönetim de bu hilenin içinde ise denetim komitesine durum iletilmelidir.⁸

Bu çalışmanın konusu, yukarıda ana hatlarıyla belirtilmeye çalışılan hile riskini değerlendirme sürecinin ilk adımını oluşturan hile riski faktörlerinin varlığının dikkate alınması aşaması ile ilgili olduğundan, hile riski değerlemesi sürecine bu kapsamda değinilmiştir. Hile riskini değerlendirme sürecinin her aşaması ayrı bir çalışma konusu teşkil edecek önemde ve genişlikte olup, sürecin diğer aşamaları bu çalışmamız dışında tutulmuş olup, bir başka çalışmada ayrıntılı olarak açıklanabilecektir.

2.3- Hile Riski Faktörleri

SAS No.82'de hile riski faktörlerini hileli finansal raporlama ve varlıkların kötüye kullanımı (suistimali) ile ilgili risk faktörleri olarak iki ana başlık altında kapsamlı bir listesi verilerek denetçinin hile riskini belirlemesinde bu faktörleri dikkate alması gerektiği, fakat bu faktörlerin çok

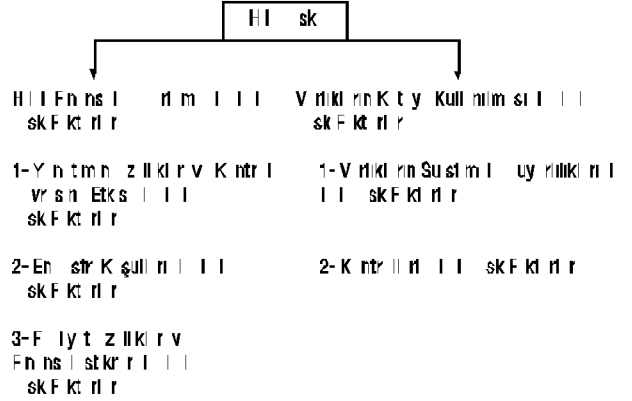
⁷ ERDOĞAN, Nurten, "Hileler Karşısında Denetçinin Sorumluluğu ve SAS No.82", **Muhasebe ve Denetime Bakış**, Şubat 2002, sf:25

⁸ KİRACI, Murat, a.g.e., sf:106

çeşitli olduğu ve bu sayıların bir başlangıç noktası oluşturduğu belirtilmiştir.⁹

SAS No.99'da da hile riski faktörleri Hileli Finansal Raporlamayla ve Varlıkların Kötüye Kullanımıyla ilgili iki ana başlık içinde fakat Baskı/Güdü, Haklı Çıkarma ve Fırsat alt grupları içerisinde sıralanmıştır. SAS No.99 çalışma konumuz dışında tutulduğundan konu ile ilgili ayrıntılara yer verilmemiştir.

SAS No.82'de, finansal raporlamada ve varlıkların suistimali ile ilgili hile riskinin belirlenmesini ve bu belirleme ile denetimin planlanması ve programlanması gerekliliği belirtilmekte ve risk faktörleri hileli finansal raporlama ile ilgili risk faktörleri ve varlıkların kötüye kullanılması (suistimali) ile ilgili risk faktörleri ana başlıkları altında toplanmıştır. Benzer şekilde ISA 240 (Uluslararası Denetim Standartları 240)(International Standard on Auditing 240)'ın Hilenin Karakteristikleri başlıklı kısmın 7 numaralı maddesinde hileli finansal raporlama ile varlıkların kötüye kullanılmasından kaynaklanan yanıltıcı beyandan söz edilmektedir. Aynı şekilde, söz konusu uluslararası denetim standartlarına uyum kapsamında 12.06.2006 tarihli ve Seri:X No:22 sayılı "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ'in "Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Hile ve Usulsüzlükler Konusunda Bağımsız Denetçinin Sorumluluğu" başlıklı 6. Kısımındaki 4. Maddesinde de hileli finansal raporlama ve varlıkların kötüye kullanılması hususları açıklanmaktadır. Bu çerçevede, SAS No.82'ye göre; hile riski faktörleri aşağıdaki şekildeki gibi gösterilebilir.

Hileli finansal raporlama ile ilgili risk faktörlerini SAS No.82'ye göre risk faktörleri ve Türkiye'de hile riski faktörleri olarak 2 kısımda açıklamak mümkündür.

2.3.1- SAS No.82'ye göre Hile Riski Faktörleri

SAS No.82'de hile riski faktörlerini hileli finansal raporlama ile ilgili risk faktörleri ve varlıkların kötüye kullanımına ilişkin risk faktörleri olmak üzere 2 başlık altında incelenmektedir.

2.3.1.1- Hileli Finansal Raporlama ile İlgili Hile Riski Faktörleri

SAS No.82'de hileli finansal raporlama ile ilgili risk faktörleri aşağıdaki üç başlık altında sıralanmaktadır;¹⁰ yönetimin özellikleri ve kontrol çevresine etkisi ile ilgili risk faktörleri, endüstri koşulları ile ilgili risk faktörleri, faaliyet özellikleri ve finansal istikrar ile ilgili risk faktörleri.

2.3.1.1.1- Yönetimin özellikleri ve kontrol çevresine olan etkisi ile ilgili risk faktörleri

Yöneticilerin bu türden hileler yapmasının gerisinde çeşitli nedenler etkenler olabilir. Bunlar:

⁹ AICPA, 1997

¹⁰ AICPA, 1997

a) Yönetimin hileli finansal raporlamaya dâhil olması için bir güdünün olması. Bununla ilgili göstergeler şunlardır:

- Yöneticilerin kazançlarının önemli ölçüde ikramiyeler, hisse senetleri ve diğer teşviklerle sağlanıyor olması ve bu teşviklerin gerçekleşmesinin de aşırı yüksek çalışma hedefleri ile işletmenin faaliyet sonuçlarına, finansal yapısına ve nakit akışına bağlı olması,

- Şirket hisse senedi fiyatlarının artması yada seviyesini korumasından elde edilen çıkarların olağan olmayan muhasebe uygulamaları ile sağlanıyor olması,

- Analistlerin, borç verenlerin ve diğer üçüncü şahısların hazırlamış oldukları gerçekçi olmayan tahminlerine yönetimin ulaşmaya çalışması,

- Vergi kaygısı dolayısıyla yönetimin gelirleri olduğundan az gösterme isteği.

b) Yönetimin iç kontrol sistemi ve finansal raporlama süreci ile ilgili olarak uygun tavır göstermemesi ve yansıtamaması. Bu şekildeki tavırların göstergeleri şunlardır:

- İşletmenin etik ve değerlerinin yetersiz bir şekilde desteklenmesi ve iletilmesi,

- Yönetimin tek bir kişi veya küçük bir grup tarafından yürütülmesi,

- Önemli kontrollerin yetersiz izlenmesi,

- Yönetimin belirli hataları zamanında düzeltmemesi,

- Yönetimin kanun koyucuya karşı saygısız tutumu,

- Yönetimin yetersiz muhasebe, bilgi işlem ve iç denetim personeli çalıştırması.

c) Muhasebe ve finans ile ilgisi olmayan yöneticileri, seçilecek muhasebe usullerine karar veriyor veya önemli kararların alınması ve planlanması sürecine aşırı derecede katılıyor olması,

d) Üst düzey yöneticilerin, danışmanların ve yönetim kurulu üyelerinin değişim hızının yüksekliği,

e) Yönetim ile şu anki denetçi veya daha önceki denetçi arasında gereğinden fazla yakın ilişki bulunması. Bununla ilgili göstergeler şunlardır:

- Şimdiki denetçi ve önceki denetçi ile yönetim arasında muhasebe, denetim ve raporlama konusunda çok sık anlaşmazlık çıkması,

- Denetimin tamamlanması ve denetim raporunun verilmesi hususlarında denetçi üzerinde zaman baskısı kurulması,

- Yönetimin denetçiye baskıcı bir davranış içinde olması ve özellikle denetim çalışması üzerinde etki etmeye çalışması.

f) İşletme veya üst düzey yöneticiler hakkında finans piyasalarına ilişkin kanunu çiğnemek veya hile yapmak suçundan iddiaların olması.

2.3.1.1.2- Endüstri (sektör) koşulları ile ilgili risk faktörleri

İşletmenin içinde bulunduğu endüstri kolu ile ilgili risk faktörleri hilenin ortaya çıkmasına yol açabilir. Bu türden riskler ile ilgili belirli risk faktörleri şunlardır:

a) Yeni muhasebe, sözleşme ve yasal düzenlemelerin firmaların finansal istikrarını ve karlılığını etkilemesi,

b) Sektör içinde aşırı rekabetin olması, piyasanın doyum noktasına ulaşması ve bunlarla birlikte kar marjlarında düşüşlerin yaşanıyor olması,

c) Sektördeki iflaslar nedeniyle sektörün küçülmeye başlaması ve düşüşe geçmesi,

d) Tüketici taleplerindeki ani değişme, değişen hızlı teknoloji ve ürünlerin çok çabuk moda olması gibi sektörde yaşanan hızlı değişimler.

2.3.1.1.3- Faaliyet Özellikleri ve Finansal İstikrar İle İlgili Risk Faktörleri

İşletmenin sahip olduğu özelliklerde hilelerin ortaya çıkmasında etken olabilir. Bu tür risk faktörleri şunlardır:

a) Gelirlerin büyümesi durumunda bile faaliyetlerden nakit akışı oluşturma kapasitesinin firmada olmaması,

b) İşletmenin üzerinde, rekabete devam edebilmesi için aşırı sermaye bulunması ile ilgili baskı olması,

c) Varlıkların, borçların, gelir ve giderlerin subjektif ve belirsiz kararlara dayanıyor olması, ya da bu kalemlerde kısa vadede işletmenin finansal yapısını zorlayacak değişimler bekleniyor olması (örneğin alacakların toplanamaması, gelirlerin elde edilmesinde zamanlama bakımından problem olması gibi),

d) Birbirleriyle ilişkili gruplar arasında yapılan işlemlerin normal yapılandırmalardan farklılık arz etmesi ve ilişkide bulunulan işletmelerin denetlenmiyor veya başka bir denetim firması tarafından denetleniyor olması,

e) Özün önceliği kavramını dile getirip, önemli büyüklükte, olağandışı ve oldukça karmaşık işlemlerin özellikle yılsonlarında yapılması,

f) Önemli büyüklükteki banka hesapları, istikrarlı ya da şube işlemlerinin vergi cenneti kabul edilen ve yeterli hukuki alt yapısı bulunmayan bölge veya ülkelerde gerçekleşiyor olması,

g) İşletme yapısı içinde gerçek amacı belli olmayan aşırı karışık organizasyon şekilleri, alışılmadık garip birimler ve yapılmış olağandışı sözleşmelerin bulunması,

h) İşletmeyi kontrol eden/yöneten birim veya şahısları tespit etme güçlüğü,

i) Aynı sektördeki diğer işletmeler ile karşılaştırıldığında karlılıkta ve büyümede aşırı artışların olması

j) Faiz oranlarındaki değişiklikler karşısında aşırı duyarlılıkların bulunması,

k) Dış kaynaklara aşırı derecede bağımlılık, ya da marjinal noktada bor ödeme gereksinimi ve düzenli olarak ödenmesi gereken borçların bulunması,

l) Gerçekçi olmayan agresif satış ve karlılık programlarının mevcut olması,

m) Ani iflas tehdidinin bulunması,

n) Aleyhte sonuçlanabilecek önemli işlemler sırasında, örneğin işletme birleşmesi sırasında kötü finansal durum raporlama,

o) Yöneticilerin önemli işletme borçlarına kişisel olarak kefil oldukları dönemlerin varlığı.

2.3.1.2- Varlıkların Kötüye Kullanılması (Suistimali) ile İlgili Hile Riski Faktörleri

Varlıkların kötüye kullanımı; çalma, işletmenin almadığı mallar için ödeme yapılması, zimmete geçirme gibi şekillerde gerçekleşebilmektedir. Varlıkların haksız kullanımına yönelik yapılan hileler yönetimden çok işletme çalışanlarınca gerçekleştirilen hilelerdir. İşletme kayıtlarında görünen paranın zimmete geçirilmesi, işletmeye ait çeklerin çalınması, stok hırsızlığı, işletme varlıklarının şahsi kullanımı bu türden hilelere örnek olarak verilebilir.¹¹ SAS No. 82'de varlıkların kötüye kullanımı ile ilgili risk faktörleri; 1- Varlıkların suistimale duyarlılığı ile ilgili risk faktörleri 2- Kontroller ile ilgili risk faktörleri olmak üzere 2 başlık altında açıklanmaktadır.¹²

2.3.1.2.1- Varlıkların suistimale duyarlılığı ile ilgili risk faktörleri

Aktifin (Varlıkların) suistimale duyarlı olması ile ilgili risk faktörleri standartta (SAS No.82) aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:¹³

¹¹ SİPAHİ, Barış, a.g.e., sf:118

¹² AICPA, 1997

¹³ AICPA, 1997

a) Yüksek miktarda nakit kıymetin elde bulundurulması,

b) Küçük hacimli yüksek değerli malların envanterde bulunması hali,

c) Hamiline yazılı tahviller, kıymetli taşlar ve bilgisayar çipleri gibi paraya kolay çevrilebilir varlıkların bulunması,

d) Küçük hacimli, kolay pazarlanabilir nitelikte ve üzerinde mülkiyeti belli olmayan sabit varlıklar.

2.3.1.2.2- Kontrollerle ilgili risk faktörleri

SAS No.82'ye göre, kontroller ile ilgili risk faktörleri şunlardır:

a) Yönetici denetim ve gözetiminin yetersiz olması (Örneğin; uzak yerlerdeki birimlerin yetersiz bir şekilde gözlenmesi ve denetlenmesi),

b) Suistimale (kötüye kullanma) duyarlı varlıklara erişebilecek personelin işe alınmasında kullanılan eleme prosedürlerinin yetersiz olması,

c) Özellikle kolaylıkla kötüye kullanılabilen varlıklarla ilgili uygun olmayan şekilde kayıt tutulması,

d) Yetersiz ve düzensiz görev bölümü ve bunlar üzerinde kontrol eksikliği,

e) Yetki ve sorumluluk sisteminin uygun olmaması,

f) Nakit, menkul kıymetler, stoklar ve sabit varlıklar üzerinde fiziksel güvenliğin zayıf olması,

g) İşlemlerin zamanında ve uygun şekilde belgelendirilmesinde eksiklik,

h) Önemli kontrol işlevlerini yerine getiren kilit pozisyonlarda bulunan personelin izin kullanmaması.

SAS No.82'de belirtilen risk faktörlerini bağımsız denetçi dikkate almak durumunda olmakla birlikte, söz konusu hile riski faktörleri kolay bir şekilde önem derecesine göre sıralandırılmaz. İşletmenin büyüklüğü, içinde bulunduğu sektör ve diğer farklı özellik ve koşullara bağlı

olarak, bazı risk faktörleri daha fazla önemli bazıları daha az önemli olabilir. Bu nedenle denetçi, yukarıda belirtilen her bir kategorideki risk faktörlerini müşteriye uyarlanabilmesi koşuluyla dikkate alır. Örneğin; denetçi, bankacılık gibi belirli bir sektöre ilişkin risk faktörlerini dikkate almayı isteyebilir.¹⁴

2.3.2.- Hile Riski Faktörleri ile İlgili Olarak Türkiye'deki Durum

2.3.2.1- Türkiye'de Finansal Raporlama ile İlgili Hile Riski Faktörleri

Türkiye'de, finansal raporlama ile ilgili hile riski faktörleri 12.06.2006 tarihli ve Seri:X No:22 sayılı "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ'in "Finansal Tablo-ların Bağımsız Denetiminde Hile ve Usulsüzlük-ler Konusunda Bağımsız Denetçinin Sorumlulu-ğu" başlıklı 6. Kısım madde 12'de hile riski faktörü "hile riski faktörleri bağımsız denetçi, iç kontrol sistemi de dahil olmak üzere işletme, faaliyet koşulları ve çevresiyle olan ilişkileri hakkında bilgi elde ederken, hile ve usulsüzlüğe yönelik baskı veya fırsat elde etme veya harekete geçirici olabilecek olay ve koşulları tespit edebilir. Bu olay ve koşullar, "hile ve usulsüzlük risk faktörleri" olarak adlandırılır" şeklinde bir tanımlama yapılarak 240 No.lu Uluslar arası denetim standardı ile bu konuda uyum sağlanmıştır. Yine ISA 240'ın 48-54 maddelerinde belirtildiği gibi, hile riski faktörü ile ilgili olarak aşağıdaki açıklamalar söz konusu tebliğde yapılmıştır:

"...

a) İşletmeye ilave öz sermaye sağlayacak olan üçüncü şahısların beklentilerini karşılama ihtiyacı, hile ve usulsüzlük yapmak için baskı yaratabilir.

¹⁴ MANCINO, Jane and FLEMING, Peter D., "The Auditor and Fraud", *Journal of Accountancy*, April, 1997, sf:32

b) Gerçekçi olmayan kar hedeflerine ulaşılması durumunda prim ödemesinin taahhüt edilmesi hile ve usulsüzlük yapmak için bir teşvik unsuru olabilir.

c) Etkin olmayan kontrol sistemleri, hile ve usulsüzlük yapmaya fırsat yaratabilir.

Hile ve usulsüzlük risk faktörleri mutlaka hile ve usulsüzlüğün var olduğunu göstermez, ancak bunlar hile ve usulsüzlüğün yapılmış olduğu koşullarda ortaya çıkan faktörlerdir. Hile ve usulsüzlük risk faktörlerinin varlığı bağımsız denetçinin önemli ölçüde yanlışlık riskini değerlendirmesinde etkili olabilir.

Hile ve usulsüzlük risk faktörlerinin önemi olay ve duruma göre değişiklik gösterebildiğinden, bir önem sıralamasına tabi tutulmaları mümkün değildir. Bu risk faktörlerinin varlığına rağmen önemli bir yanlışlık riski mevcut olmaya bileceğinden, bağımsız denetçi mesleki kanaatini kullanarak, hile ve usulsüzlük risk faktörlerinin varlığını ve bu faktörlerin önemli bir yanlışlık riskine sebep olup olmayacağını değerlendirir."

Hile risk faktörlerinin neler olduğuna ilişkin örneklerle hem SAS No.82, hem ISA 240 daki uygulamaya benzer şekilde ülkemizde de tebliğin ekinde liste halinde sayılmak şeklinde yer verilmiştir. Bu çerçevede SPK tarafından yayımlanan yukarıda belirtilen 22 no.lu tebliğin 3 numaralı ekinde, hile ve usulsüzlükler ile ilgili risk faktörlerine yer verilmiş ve hileli finansal raporlamadan kaynaklanan yanlışlıklarla ilgili risk faktörleri ve varlıkların kötüye kullanımı sonucu oluşan hile ve usulsüzlüğe ilişkin risk faktörleri şeklinde 2'li bir ayırım ve bu iki türe giren risk faktörleri, ayrıca hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların oluşabileceği durumlar bakımından üç alt gruba ayrılmıştır. Bunlar; a)teşvikler/baskılar, b)fırsatlar ve c)yaklaşımlardır. Ülkemizdeki bu şekildeki sınıflandırma SAS No.99'da yapılan

sınıflandırma ile benzer şekilde yapılmış ve risk faktörleri çok farklı durumlarda ortaya çıkabileceğinden bağımsız denetçi bunlara ilave ve daha farklı risk faktörlerinin de farkında olmak zorunda olduğu, söz konusu risk faktörlerinin sunulduğu sırasının, önem derecelerini ya da ortaya çıkma sıklıklarını ortaya koymayı amaçlamadığı belirtilmiştir.

Bu çerçevede, söz konusu tebliğin 3 numaralı ekinde yer alan hileli finansal raporlamaya ilişkin risk faktörleri ile ilgili örnekler aşağıda yer aldığı gibidir:

2.3.1.1.1- Hileli finansal raporlamadan kaynaklanan yanlışlıklarla ilgili risk faktörleri "A-. Teşvikler / Baskılar

1. İşletmenin finansal istikrar veya karlılığı; genel ekonomik durum, sektörün durumu veya işletmenin faaliyet koşulları gibi aşağıda belirtilen nedenlerle zarar görmüş olabilir:

a) Yüksek derecede rekabet veya pazar doygunluğu ile azalan kar marjları.

b) Teknoloji, ürün modasının geçmesi ya da faiz oranları gibi hızlı değişimlere karşı hassasiyet.

c) Müşteri talebinin önemli derecede azalması ve endüstride ya da genel ekonomide şirket başarısızlıklarının artması.

ç) İflas, icra, devralınma gibi sonuçlara yol açabilecek faaliyet zararları.

d) Kardaki artışa rağmen, faaliyetlerden devamlı nakit çıkışı olması veya faaliyetlerden nakit girişi elde edilememesi.

e) Özellikle aynı sektördeki işletmelerle karşılaştırıldığında hızlı büyüme veya normal olmayan karlılık.

f) Muhasebe sisteminde yapılan değişiklikler ile yasa veya düzenleme zorunlulukları şeklinde teşvik/baskılar oluşabilir.

2. Aşağıdaki belirtilen nedenler, işletme yönetimi üzerinde kendi ihtiyaçları ya da üçüncü şahısların beklentilerini karşılamak amacıyla aşırı baskı oluşturabilir:

a) Karlılıkla ilgili yatırım uzmanlarının, yatırımcıların, önemli alacaklıların veya diğer üçüncü şahısların beklentileri (özellikle aşırı derecede agresif veya gerçek dışı beklentiler), ayrıca işletme yönetimi tarafından oluşturulmuş beklentiler, örnek olarak abartılı nitelikteki olumlu basın açıklamaları veya yıllık faaliyet raporlarında yer alan diğer açıklamalar.

b) Rekabet edebilmek, temel araştırma ve geliştirme ile yatırım harcamalarını karşılayabilmek için yüksek borç ya da öz kaynak finansmanına olan ihtiyaç.

c) Kotasyon koşullarına, borç geri ödemelerine veya diğer borç sözleşmelerindeki özel şartlara ancak zorlamalarla uyulması durumu.

ç) Beklentileri karşılamayan finansal sonuçların, birleşme veya sözleşme koşulları gibi, durum ve işlemler üzerinde olumsuz etkilerinin olması veya olacağı beklentisinin bulunması.

3. Mevcut bilgiler, işletmenin finansal performansı nedeniyle işletme yönetimi veya yönetimden sorumlu kişilerin finansal durumlarının aşağıda sayılan hususlardan etkilendiğini ortaya koyabilir:

a) İşletmede önemli derecede finansal menfaatlerinin bulunması,

b) Kazançlarının önemli bir kısmının (primler, hisse opsiyonları ve hisse fiyatları gibi nedenlerle) faaliyet sonuçları, finansal durum veya nakit akışındaki keskin hedeflere bağlı olması ve

c) İşletmenin borçları ile ilgili olarak kişisel teminatların verilmiş olması.

4. Satışlar ve karlılık hedefleri de dahil olmak üzere, işletme yönetimi tarafından belirlenen finansal hedeflere ulaşılması için, işletme yönetimi veya diğer personel tarafından aşırı baskı yapılabilir.

B- Fırsatlar

1. Sektörün ya da işletmenin faaliyetlerinin niteliği aşağıda sayılan hususlar nedeniyle hileli finansal raporlama için elverişli bir ortam yaratabilir:

a) Normal akışında olmayan, denetlenmeyen veya farklı kuruluşlarca denetlenen ilişkili şirketler ile yapılan önemli işlemler.

b) Tedarikçilere ve müşterilere farklı şartları kabul ettirebilecek bir konumda sektöre hakim durumda olunması nedeniyle, normal şartlarda kabul edilemeyecek işlemlere giriliyor olunması.

c) Kanıtlanması zor kişisel kararlar veya belirsizlikler içeren önemli tahminlere bağlı varlıklar, yükümlülükler, gelirler veya giderlerin mevcudiyeti.

ç) Özellikle dönem sonuna yakın gerçekleşen ve "özün önceliği" ilkesi çerçevesinde sorgulanması gereken önemli, olağandışı veya karmaşık işlemlerin varlığı.

d) Farklı iş ortamlarının ve kültürlerinin olduğu uluslararası alanda yerleşik olunması veya önemli faaliyetlerde bulunulması.

e) Faydası açıkça görülmeyen iş araçlarının kullanılması.

f) Esnek vergi düzenlemelerine sahip ülkelerde işletmenin faaliyetleri ile ilişkilendirilemeyecek şekilde, yüksek tutarda banka hesapları veya iştirak ve şube işlemlerinin bulunması.

2. Aşağıdaki nedenlerden dolayı işletme yönetimi etkin bir şekilde kontrol altında olmayabilir:

a) İşletme yönetiminin telafi edici kontroller olmaksızın tek kişi veya küçük grupların hakimiyetinde bulunması.

b) İşletme yönetimiyle ilgili olan kişilerin finansal raporlama süreci ve iç denetim üzerinde etkin olmayan gözetimi.

3. Aşağıda belirtilen koşullar sebebiyle karmaşık veya istikrarsız bir yönetim yapısı mevcut olabilir:

a) İşletmeyi yöneten organizasyonun veya kişilerin belirlenmesinin güç olması.

b) Olağandışı tüzel kişilikleri veya yönetim kademelerini içeren karmaşık organizasyonel yapının mevcut olması.

c) İşletme üst yönetiminin, hukuk danışmanlarının veya işletme yönetimiyle ilgili kişilerin işten ayrılma oranının yüksek olması.

4. İç kontrol sistemi bileşenleri, aşağıda belirtilen sebepler nedeniyle yetersiz olabilir:

a) Ara dönem finansal raporlama süreci kontrollerini ve otomasyona dayalı kontrolleri de (dış raporlamanın zorunlu olduğu yerlerde) içerecek şekilde kontrollerin yetersiz gözetimi.

b) Etkin olarak çalışmayan muhasebe, iç denetim veya bilgi teknolojisi personelinin istihdam edilmesi veya bu personeldeki yüksek işten ayrılma oranı.

c) İç denetimdeki önemli zayıflıkları da barındıran etkin olmayan muhasebe ve bilgi sistemleri.

C- Yaklaşımlar

a) İşletmenin değer ve ahlaki standartlarının işletme yönetimi tarafından etkin olmayan bir şekilde iletişimi, uygulaması, desteği veya zorlaması ya da uygun olmayan değer ve ahlaki standartların mevcudiyeti.

b) Muhasebe politikalarının seçiminde veya önemli tahminlerde bulunulması sürecinde, finansal işlerden sorumlu olmayan işletme yöneticilerinin süreçte aşırı derecede rol alması.

c) Hukuki düzenleme ve yönetmeliklerin geçmişte aşılmış olması veya işletme üst yönetimi ya da yönetimle ilgili kişiler aleyhine usulsüzlükle ya da yasa ve yönetmeliklerin aşılmasıyla ilgili olarak iddiada bulunulması.

ç) Hisse senedi fiyatının artırılması veya fiyat artış trendinin devam ettirilmesi yönünde işletme yönetiminin aşırı çaba göstermesi.

d) İşletme yönetiminin keskin olarak nitelendirilebilecek veya açıkça gerçekçi olmayan tahminleri başarmak konusunda analistlere, kredi sağlayan kuruluşlara ve diğer üçüncü kişi ya da kurumlara taahhütte bulunması.

e) İşletme yönetiminin iç kontrolde bilinen önemli zayıflıkları zamanında düzeltilmemesi.

f) İşletme yönetiminin vergisel amaçlarla uygun olmayan araçlar kullanarak finansal tablo ve raporlardaki kazançları asgariye indirmesi.

g) İşletme üst yönetimindeki motivasyon eksikliği.

ğ) İşletme yöneticilerinin kişisel ve işletme ile ilgili işlemler arasında ayırım yapmamaları.

h) Halka kapalı bir işletmede hissedarlar arasındaki anlaşmazlık.

ı) İşletme yönetiminin önemlilik kavramına dayanarak marjinal veya uygunsuz muhasebe kayıtlarını desteklemesi.

i) İşletme yönetimi ile mevcut veya daha önceki bağımsız denetçi arasında aşağıda belirtilen uyumsuzluklar mevcut olabilir:

1) Mevcut veya önceki bağımsız denetçilerle muhasebe, bağımsız denetim veya raporlamaya ilişkin konularda sıkça yaşanan anlaşmazlıklar.

2) Bağımsız denetçiye bağımsız denetimin tamamlanması veya bağımsız denetim raporunun tamamlanmasıyla ilgili olarak zaman kısıtlaması getirmek de dahil olmak üzere uygun olmayan taleplerde bulunulması.

3) Özellikle bağımsız denetim çalışmalarının kapsamını daraltmak amacıyla bağımsız denetçiye karşı baskıcı bir tutum izlenmesi.

4) Bağımsız denetçinin, bağımsız denetim çalışmaları nedeniyle görüşmek zorunda olduğu taraflara, yönetimden sorumlu kişilere veya gerekli bilgilere ulaşmasına uygun olmayan bir biçimde resmi veya gayrim resmi sınırlamalar getirilmesi."

2.3.2.1.2- Varlıkların kötüye kullanımı sonucu oluşan hile ve usulsüzlüğe ilişkin risk faktörleri

Varlıkların kötüye kullanımı sonucunda oluşan hile ve usulsüzlüğe ilişkin risk faktörleri, hile ve usulsüzlüğün ortaya çıktığı durumdaki koşullar açısından üç grupta ele alınabilir. Bunlar; a) teşvikler/baskılar, b) fırsatlar ve c) yaklaşımlardır.

Hileli finansal raporlamadan kaynaklanan yanlışlık riski faktörlerinin bir kısmı varlıkların kötüye kullanımından kaynaklanan yanlışlık durumlarında da var olabilir. Bu kapsamda, varlıkların kötüye kullanımı ya da hileli finansal raporlama sonucunda oluşan yanlışlıklar, işletme yönetiminin etkisiz bir şekilde denetlenmesi ya da iç kontrol sisteminde zayıflıklardan kaynaklanabilir. Aşağıda varlıkların kötüye kullanımı sonucu ortaya çıkan yanlışlıklara örnek verilmiştir.

“A- Teşvikler / Baskılar

1. Nakit ya da çalınabilecek varlıkları kullanma hakkı olan işletme yönetimi ya da çalışanlar üzerindeki kişisel finansal yükümlülüklerden doğan baskılar.

2. Nakit ya da çalınabilecek varlıkları kullanma hakkı olan çalışanlar ile işletme arasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle, çalışanların varlıkları kötü kullanma eğilimindeki artış. Anlaşmazlıklar aşağıdaki sonuçları ortaya çıkarabilir:

a) Bilinen ya da muhtemel personel işten çıkarmaları.

b) Çalışanların ücret ya da emeklilik katkı planlarında yakın tarihte yapılan ya da yapılacak muhtemel değişiklikler.

c) Beklentilerle tutarlı olmayan terfiler, ödemeler ya da diğer ödüller.

B- Fırsatlar

1. Bazı özellikler veya koşullar varlıkların kötüye kullanılma olasılığını artırabilirler. Varlıkların

kötüye kullanım fırsatları aşağıdaki durumlarda daha da artabilir:

a) Kasada yüksek tutarlarda nakdin bulundurulması.

b) Küçük boyutlarda ama değerli ve talebi çok olan varlıklara sahip olmak.

c) Nakde kolay çevrilebilen varlıkların olması (kıymetli maden, bilgisayar çipleri ve menkul kıymet vb.).

ç) Küçük ama kolay pazarlanabilen ve sahipliğin zor kanıtlandığı sabit kıymetlere sahip olmak.

2. Varlıklar üzerindeki yetersiz iç denetim, varlıkların kötüye kullanım olasılığını artırabilir. Aşağıdaki durumlarda varlıkların kötüye kullanımı söz konusu olabilir:

a) Görev ayrılığı ile ilgili belirlemelerin yetersizliği ya da birbirinden bağımsız kontroller.

b) İşletme üst yönetiminin seyahat ve diğer masraflarının yetersiz gözetimi.

c) Varlıklardan sorumlu çalışanların yetersiz gözetimi (işletmenin uzak mekanlarının etkili bir şekilde denetlenmemesi).

ç) Varlıklara erişimi olan çalışanların işe alımı sırasında yapılan araştırmaların yetersiz olması.

d) Varlıklara ilişkin kayıtlarının yetersiz olması.

e) Satın alma vb. işlemler üzerindeki onay ve yetki sisteminin yetersiz olması.

f) Kasa, menkul kıymetler, stoklar veya sabit kıymetlerin fiziksel korumasının yetersiz olması.

g) Varlıklara ilişkin mutabakatların tam ve zamanında yapılmaması.

ğ) Emtia iadesi vb. işlemlerin belgelendirmesinin düzgün ve zamanında yapılamaması.

h) Önemli kontrol görevi olan çalışanların zorunlu yıllık izinlerinin olmaması.

ı) İşletme yönetiminin, bilişim teknolojisi çalışanlarının kötüye kullanımını kolaylaştıracak şekilde bilişim teknolojisi alanında yeterli bilgisinin olmaması.

i) Sistem kontrollerine yetersiz ulaşım.

C- Yaklaşımlar

a) Varlıkların kötüye kullanımının engellenmesine ilişkin kontrollerin ya da risk azaltıcı faktörleri göz ardı edilmesi.

b) Var olan kontroller dikkate alınmadan ya da bilinen kontrol eksikliklerini düzeltilmeden varlıkların kötüye kullanımına ilişkin iç kontrolün göz ardı edilmesi.

c) İşletmeyle ya da işletmenin çalışanlarının davranışlarıyla ilgili memnuniyetsizlik ya da tatminsizlik ifade edecek davranışlar.

ç) Varlıkların kötüye kullanımını çağrıştıracak şekilde hayat tarzında ya da davranışlarda değişiklikler.

d) Önemli hırsızlık vakalarına gösterilen tolerans."

3- SONUÇ

Hile riski değerlemesi sürecinin ilk basamağını oluşturan hile riski faktörleri ile ilgili olarak Türkiye'deki durum incelendiğinde; 12.06.2006 tarihli ve Seri:X No:22 sayılı "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ" yayımlanana kadar hile riski hile riski değerlendirme kavramları ile ilgili bir düzenlemenin olmadığı, hilenin göstergesi kabul edilen hile riski faktörlerine ve bunların nasıl dikkate alınacağı ve sürecin ne olacağına ilişkin bir düzenlemenin olmadığı görülmektedir.

12.06.2006 tarihli ve Seri:X No:22 sayılı "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ"ın yayımlanmasıyla, hile riski değerlendirme konusunda açıklık getirilerek, SAS No.82, SAS No.99 ve özellikle ISA 240 ile uyum sağlandığı görülmektedir.

Bu çerçevede; bu çalışmada, hile riski değerlemesinin önemli bir aşamasını teşkil eden hile riski faktörlerinin varlığının dikkate alınmasında hile riski faktörlerinin neler olduğu, SAS No.82 çerçevesinde ve ülkemizde yayınlanan 12.06.2006 tarih ve Seri X No: 22 sayılı "Sermaye Piyasasında Bağımsız

Denetim Standartları Hakkında Tebliğ" kapsamında açıklanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA:**Makaleler**

DURLANIK, S.Sabit, "Hileli İşlemlere Yönelik Bağımsız Denetim Standardı Önerisi", Vergi Dünyası Dergisi, Sayı: 237, Mayıs 2001.

ERDOĞAN, Nurten, "Hileler Karşısında Denetçinin Sorumluluğu ve SAS No.82", **Muhasebe ve Denetime Bakış**, Şubat 2002.

KIRACI, Murat, "Hile Riski Değerlemesinin ve Hileleri Bulmanın Denetimdeki Etkinliğindeki Rolü ve Türkiye'deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma", **Muhasebe ve Denetime Bakış**, Ocak 2005.

MANCINO, Jane and FLEMING, Peter D., "The Auditor and Fraud", **Journal of Accountancy**, April, 1997.

MUNTER, Paul and THOMAS A.Ratcliffe, "Auditor's Responsibilities for Detection of Fraud", **The National Public Accountant**, Vol. 43, Issue 7, September 1998.

SİPAHİ, Barış, "SAS 82 Çerçevesinde Muhasebe Denetiminde Hile Riskini Ortaya Çıkaran Faktörler", **Mali Çözüm**, Sayı:67, Nisan-Mayıs-Haziran 2004.

Kanun, Tebliğ ve Yönetmelikler

IFAC, ISA 240: **The Auditor's Responsibility to Consider Fraud in an Audit of Financial Statements**, (New York, February 2004).

Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ, 12.06.2006 tarih ve Seri X No:22.

AICPA, SAS No.82: **Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit**, (New York, 1997).

AICPA, SAS No.99: **Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit**, (New York, 2002).

İnternet (Web) Kaynakları

<http://www.aicpa.org>

<http://www.ifac.org>